

УДК 341.322:343.352(477)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-51-1-93-105>

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Гриценко Г.М., Мезеря О.А.

HISTORICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE CRIMINALIZATION OF WAR CRIMES

Hrytsenko H.M., Mezeria O.A.

Стаття пропонує комплексний історико-правовий аналіз становлення та еволюції інституту криміналізації воєнних злочинів у міжнародному та національному праві крізь призму сучасних викликів, спричинених повномасштабною збройною агресією РФ проти України. На підставі огляду звичаєвих джерел (від Кодексу законів про ведення війни (так званому Кодексі Лібера, або *General Orders No. 100*) 1863 р. і Гаазьких конвенцій до «grave breaches» Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів 1977 р.) і кодифікаційних актів (Римський статут МКС) уточнено зміст поняття «воєнний злочин» як сукупності умисних серйозних порушень законів і звичаїв війни, що тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність. Показано роль Нюрнберзького процесу у закріпленні принципу персональної відповідальності та подальший розвиток юриспруденції міжнародними трибуналами ICTY та ICTR, яка деталізувала елементи складу воєнних злочинів (зокрема в контексті неміжнародних конфліктів, сексуального насильства, командної відповідальності). Обґрунтовано значення універсальної юрисдикції як інструменту подолання безкарності та наведено порівняльні приклади імплементації. Окреслено стан і проблеми українського законодавства (ст. 437, 438 КК України): відсутність законодавчої дефініції «воєнного злочину», термінологічні розбіжності щодо «збройного конфлікту» й «воєнного стану», потреба систематизації складів і процесуальних механізмів. На матеріалі актуальної практики Верховного Суду показано, що для кваліфікації за ст. 438 КК України визначальним є встановлення зв'язку діяння із фактичним збройним конфліктом. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення: запровадження законодавчого визначення «воєнного злочину» і гармонізації термінології з МПП, повна імплементація Конвенції про незастосування строків давності, розширення (дієва) універсальної юрисдикції, створення спеціалізованих інституцій розслідування/судочинства та посилення захисту потерпілих і свідків. Практична значущість полягає у виробленні узгодженої моделі протидії безкарності, що поєднує міжнародні стандарти, порівняльний досвід і потреби української правозастосовної практики.

Ключові слова: воєнний стан, воєнні злочини, ЄСПЛ, імплементація, кримінальна відповідальність, міжнародне гуманітарне право, Нюрнберзькі принципи, Римський статут МКС, ст. 438 КК України, універсальна юрисдикція.

Постановка проблеми. У контексті злочинів набула виняткової теоретичної, повномасштабної збройної агресії російської практичної та правозастосовної значущості. федерації проти України проблема воєнних За офіційними повідомленнями Офісу

Генерального прокурора України, станом на початок 2025 року задокументовано понад 170 тисяч воєнних злочинів, учинених представниками держави-агресора, з яких значну частину становлять злочини проти цивільного населення, руйнування цивільної інфраструктури, катування, випадки сексуального насильства, депортації та примусові переміщення осіб [1]. У низці публікацій і брифінгів зазначається, що загальна кількість таких злочинів, відповідно до узагальнених даних ОГПУ за 2025 рік, перевищує 180 тисяч фактів порушення норм міжнародного гуманітарного права [2; 3].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що, незважаючи на існування розгалуженої системи міжнародно-правових актів - від Гаазьких і Женевських конвенцій до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, - ефективно притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, і надалі залишається складним завданням як на міжнародному, так і на національному рівнях. Водночас правова система України, попри певну адаптацію до стандартів міжнародного гуманітарного права, потребує ґрунтовного доктринального переосмислення поняття «воєнний злочин», узгодженої систематизації складів, гармонізації термінології та вдосконалення механізмів кримінального переслідування.

Додаткової ваги дослідженню надає необхідність комплексного історико-правового аналізу еволюції процесу криміналізації воєнних злочинів - від звичаєвих норм до кодифікованих положень сучасного міжнародного права. Таке вивчення є важливим не лише для подальшого розвитку теорії кримінального та міжнародного права, а й для формування ефективної національної моделі протидії безкарності, заснованої на принципах справедливості, відповідальності та верховенства права.

Метою цієї статті є проведення комплексного історико-правового аналізу становлення та еволюції інституту криміналізації воєнних злочинів у міжнародному та національному праві. У межах цього дослідження акцент робиться на виявленні джерел звичаєвого воєнного права як першооснови для подальшої кодифікації злочинів проти законів і звичаїв війни, аналізі змісту та юридичного значення Гаазьких і Женевських конвенцій у формуванні нормативної бази воєнних злочинів, а також на вивченні впливу практики Нюрнберзького трибуналу та діяльності Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (ICTY), Міжнародного трибуналу для Руанди (ICTR) і Міжнародного кримінального суду (МКС) на сучасне розуміння та правозастосування інституту кримінальної відповідальності за воєнні злочини. У фокусі дослідження перебуває також порівняльний аналіз міжнародних правових стандартів із чинним кримінальним законодавством України, а також правовими системами Німеччини, США та Великої Британії з метою виявлення спільних підходів і національних особливостей. Водночас здійснено ідентифікацію актуальних проблем українського кримінального законодавства у сфері криміналізації воєнних злочинів, що дозволило сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо його вдосконалення з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права, практики міжнародних трибуналів і актуальних викликів, пов'язаних зі збройною агресією проти України.

Огляд стану наукового дослідження проблеми. Проблематика криміналізації воєнних злочинів є предметом пильної уваги наукової спільноти як у галузі міжнародного, так і в галузі національного кримінального права. Вона набуває особливої актуальності в умовах сучасних збройних конфліктів, коли воєнні злочини дедалі частіше

перетворюються з абстрактної категорії на предмет конкретного кримінального переслідування. У цьому контексті особливої ваги набуває доктринальний аналіз історико-правових витоків відповідальності за такі злочини, формування міжнародних стандартів, та національна імплементація норм міжнародного гуманітарного права.

На міжнародному рівні фундаментальні дослідження присвячено становленню норм права збройних конфліктів (*jus in bello*) та формуванню інституту воєнних злочинів. Одними з найбільш цитованих праць у цій сфері є роботи Ж.-М. Хенкеартса, М. Черіфа Бассіуні, А. Кассезе, які аналізують еволюцію воєнного права від Гаазьких конференцій до створення Міжнародного кримінального суду [4; 5; 6]. Антоніо Кассезе детально досліджує кваліфікаційні ознаки воєнних злочинів, їх відмінність від злочинів проти людяності, принципи командної відповідальності та відсутності строків давності [7]. У роботах Генкеартс Ж.-М., Дозвальд-Бек Л. та коментарях Міжнародного комітету Червоного Хреста акцентовано увагу на тлумаченні норм Женевських конвенцій і звичаєвого гуманітарного права, що стали основою для криміналізації більшості воєнних злочинів у сучасному праві [8; 9; 10].

Вагомий внесок у дослідження воєнних злочинів зробили і Юридична служба ООН, Інститут Макса Планка та Human Rights Watch [11; 12; 13]. Ці дослідження мають як практико-орієнтовану, так і академічну цінність, оскільки поєднують аналіз джерел із висвітленням прецедентної практики трибуналів (ICTY, ICTR, СМТ щодо Камбоджі, Спеціального суду Сьєрра-Леоне тощо).

Щодо впливу Нюрнберзького процесу, значна кількість робіт присвячена аналізу статуту та рішень Міжнародного військового трибуналу як першого в історії органу, що офіційно визнав індивідуальну кримінальну

відповідальність за воєнні злочини. Дослідження Веспасіан Пелла, Р. Джексона, Г. Лаутерпахта і сучасні реконструкції процесу, наприклад у працях Л. Дугарда, висвітлюють питання легітимності юрисдикції, ретроспективності норм і формування категорії «*core crimes*» у міжнародному праві [14; 15; 16; 17].

В українському правничому просторі ця тематика теж представлена, хоча й потребує подальшого системного розширення. Останніми роками вітчизняні дослідники – зокрема М. Гнатівський, Т. Короткий, Р. Бундз, Д. Коваль, О.О. Іваночко, Л.В. Котова, І.В. Татаренко – порушують питання імплементації Римського статуту, дефініції «воєнного злочину» у кримінальному праві України, недоліків законодавчої термінології та проблем юрисдикції щодо злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту [18; 19; 20; 21; 22]. Окремі аспекти пов'язані з тлумаченням ст. 438 КК України, роллю міжнародної співпраці у розслідуванні злочинів, визнанням кваліфікаційних ознак складу злочину у воєнний час [23].

Також заслуговують на увагу дослідження, що аналізують проблему криміналізації воєнних злочинів у законодавстві зарубіжних держав. Зокрема, у праці Т. Мерона (*War Crimes Law for the Twenty-First Century*, 1998) здійснено системний огляд розвитку міжнародно-правових підходів до переслідування воєнних злочинів у національних і міжнародних юрисдикціях, із порівнянням американського, європейського та міжнародного досвіду [24].

Значний внесок у дослідження моделей універсальної юрисдикції зроблено Міжнародним комітетом Червоного Хреста, який у звіті *Universal Jurisdiction over War Crimes* (Женева, 2014) узагальнив законодавчі практики держав і визначив ключові стандарти для їх гармонізації з міжнародним гуманітарним правом [25]. Компаративний

аспект розкрито також у серії аналітичних звітів організації TRIAL International - *Universal Jurisdiction Law and Practice in Germany (2019) та Universal Jurisdiction Law and Practice in Canada (2020)*, які демонструють різні підходи до закріплення принципу універсальної юрисдикції та функціонування національних механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини [26; 27]. Ці праці у сукупності формують порівняльну базу для аналізу національних моделей кримінального переслідування воєнних злочинів і їх узгодження з нормами міжнародного кримінального права.

Разом із тим, попри наявність вагомого наукового підґрунтя, дослідження залишаються розпорошеними за аспектами: окремо висвітлюється практика міжнародних трибуналів, окремо – норми гуманітарного права, ще окремо – проблеми імплементації у КК України. Наразі бракує комплексного міждисциплінарного аналізу історико-правової еволюції поняття воєнного злочину як категорії міжнародного й національного кримінального права, що включав би генезу правових норм, судову практику, кодифікаційні процеси та сучасні виклики. Особливо актуальною є потреба дослідження взаємозв'язку між міжнародним гуманітарним правом, звичаєвими нормами та кримінально-правовою відповідальністю в умовах сучасної війни в Україні, що лише окремими фрагментами висвітлюється в українському науковому дискурсі.

Вклад основного матеріалу. Хоча джерела міжнародного права не містять єдиного нормативного визначення поняття «воєнний злочин», у доктрині та практиці міжнародного кримінального права воно трактується як умисне грубе порушення загальноновизнаних законів і звичаїв війни, що спричиняє тяжкі наслідки для осіб, які перебувають під захистом міжнародного

гуманітарного права. Такий підхід простежується ще з положень Статуту Нюрнберзького трибуналу 1945 р., який у ст. 6(b) визначав воєнні злочини через перелік конкретних діянь, а не через загальну дефініцію [28]. Аналогічна структура збережена й у Женевських конвенціях 1949 р. та Додаткових протоколах 1977 р., що містять норми про «тяжкі порушення» (grave breaches), а також у Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., де у ст. 8 закріплено перелік дій, які становлять воєнні злочини, без надання універсального визначення [29; 30; 31].

Наукове узагальнення цієї проблеми запропоновано у працях провідних дослідників міжнародного кримінального права. Зокрема, Антоніо Кассезе визначає воєнні злочини як серйозні порушення законів або звичаїв війни, що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність [32]. М. Черіф Бассіуні підкреслює, що воєнні злочини є основною категорією міжнародних злочинів, які ґрунтуються на звичаєвому праві та нормах гуманітарних конвенцій [33]. Подібний підхід відображено у фундаментальному дослідженні Ж.-М. Генкаертса та Л. Дозвальд-Бек, де зазначено, що воєнні злочини становлять *serious violations of customary and treaty law applicable in armed conflict* [34].

В українській науковій літературі позиція щодо відсутності уніфікованого визначення цього поняття поділяється О. О. Іваночко, автор зазначає, що «у джерелах міжнародного права визначення воєнних злочинів відсутнє, а містяться лише переліки конкретних діянь, які складають воєнний злочин» [21]. Отже, як у міжнародному, так і в національному праві воєнні злочини характеризуються насамперед через зміст і наслідки вчинених дій, а не через формальне визначення категорії.

Вперше основні норми, порушення яких у подальшому стало підставою для кваліфікації діянь як воєнних злочинів, були закріплені в Міжнародних Гаазьких конвенціях про закони і звичаї війни на суходолі 1899 і 1907 років, що визначили принципи ведення воєнних дій, статус комбатантів і цивільного населення, а також обмеження засобів і методів війни [35]. У преамбулах цих конвенцій було закріплено відому «клаузулу Мартенса», яка наголошувала на чинності «законів гуманності» та «вимог суспільної свідомості» навіть у випадках, не передбачених текстом самих конвенцій. Водночас ці норми стосувалися виключно міждержавних воєнних дій і не містили реальних механізмів або обмежень щодо злочинів, учинених державою проти власного населення, що залишало значну прогалину в міжнародно-правовому регулюванні.

Набагато глибше зміст поняттю воєнних злочинів було надано у «Кодексі законів про ведення війни» (так званому Кодексі Лібера, або General Orders No. 100), ухваленому у 1863 році в США. Цей документ уперше кодифікував правила ведення війни, встановив принципи гуманного ставлення до комбатантів і цивільного населення, заборону жорстокого поводження, мародерства, знищення цивільних об'єктів без військової необхідності, а також визнав персональну кримінальну відповідальність за порушення законів і звичаїв війни [36]. Саме Кодекс Лібера 1863 року став ідейною та концептуальною основою подальшої кодифікації норм ведення війни, заклавши підвалини для формування системи міжнародного гуманітарного права. На його положення спиралися розробники Гаазьких конвенцій кінця XIX – початку XX століття, які вперше встановили міжнародно визнані правила ведення воєнних дій, обмеження засобів і методів війни, а також принципи

захисту комбатантів і цивільного населення. Водночас саме Гаазьке право, орієнтоване передусім на регламентацію збройної боротьби між державами, потребувало подальшого розвитку у напрямі гуманізації війни та захисту людини як основного суб'єкта міжнародного права.

Подальша еволюція цих ідей відбулася у «жєневському напрямі» міжнародного гуманітарного права, який втілювався у Жєневських конвенціях 1864–1949 років. Ці документи послідовно формували міжнародні стандарти захисту поранених, хворих, військовополонених і цивільних осіб у період збройних конфліктів [37]. Кульмінацією цього розвитку стали чотири Жєневські конвенції від 12 серпня 1949 року, що вперше запровадили поняття *grave breaches* («тяжкі порушення») власних норм. До таких порушень було віднесено умисне вбивство військовополонених, катування, нелюдське поводження, навмисні напади на цивільних осіб та інші акти, що грубо порушують принципи гуманності. Ці діяння були кваліфіковані як воєнні злочини, а на держави-учасниці покладено обов'язок розшукувати, притягати до відповідальності та карати винних незалежно від їхнього громадянства чи місця вчинення злочину. Запровадження принципу універсальної юрисдикції стало одним із ключових досягнень міжнародного кримінального права, оскільки воно забезпечило можливість будь-якій державі здійснювати кримінальне переслідування осіб, відповідальних за найтяжчі порушення норм міжнародного гуманітарного права, незалежно від місця їх учинення чи громадянства правопорушника [38]. Подальший розвиток і вдосконалення правового режиму збройних конфліктів відбулося з ухваленням Додаткових протоколів I та II до Жєневських конвенцій 1977 року, які істотно розширили сферу регулювання гуманітарного права,

визначивши нові заборонені методи ведення війни, встановивши посилені гарантії захисту цивільного населення, поранених, військовополонених і жертв внутрішніх конфліктів [39]. Саме в цих документах було вперше системно відображено елементи, характерні для як міжнародних, так і неміжнародних конфліктів, що стало кроком до універсалізації гуманітарних стандартів.

Сучасне звичаєве міжнародне гуманітарне право, кодифіковане у фундаментальному дослідженні Міжнародного комітету Червоного Хреста, визначає воєнні злочини як умисні серйозні порушення законів і звичаїв війни, що становлять тяжкі порушення як договірних, так і звичаєвих норм [4]. Це визначення забезпечує єдність тлумачення поняття воєнного злочину незалежно від конкретного виду збройного конфлікту.

Переломним етапом у формуванні сучасного змісту поняття воєнних злочинів стала Друга світова війна та створення Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі (1945–1946 рр.), який уперше закріпив принцип персональної кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів поряд зі злочинами агресії та злочинами проти людяності [28]. У статті 6(b) Статуту Трибуналу воєнними злочинами визнавалися «серйозні порушення законів і звичаїв війни, передбачених Гаазькими конвенціями 1907 року», а також «грубі порушення» Женевських конвенцій 1949 року (там само). Уперше на міжнародному рівні було закріплено принцип, згідно з яким навіть найвищі військові та політичні керівники не можуть уникнути відповідальності за систематичні порушення законів війни [32]. Цей підхід започаткував нову еру міжнародного кримінального правосуддя, визначивши стандарти індивідуальної кримінальної відповідальності, які стали фундаментом подальшої діяльності

спеціалізованих міжнародних трибуналів та Міжнародного кримінального суду. Продовження нюрнберзької традиції відбулося через створення тимчасових судових інституцій під егідою Організації Об'єднаних Націй - Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (ICTY) та Міжнародного трибуналу щодо Руанди (ICTR). Саме вони суттєво розвинули юриспруденцію у сфері воєнних злочинів, конкретизували елементи складу злочинів, а також уперше в історії міжнародного права надали розгорнуті тлумачення таких понять, як «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «злочини сексуального насильства у воєнний час» та «відповідальність командирів за дії підлеглих» [33].

За даними Організації Об'єднаних Націй, до завершення своєї діяльності у 2017 році Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії висунув обвинувачення 161 особі, а Міжнародний трибунал щодо Руанди - 93 особам у зв'язку з подіями геноциду 1994 року [40]. Їхня практика не лише сприяла розвитку міжнародного кримінального права, а й створила основу для діяльності постійного Міжнародного кримінального суду (МКС), заснованого Римським статутом 1998 року, який уперше встановив постійну юрисдикцію щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину агресії та геноциду. Таким чином, сучасна система міжнародного кримінального правосуддя спирається на концептуальні засади, сформовані ще у Нюрнберзі, та еволюційно розвиває їх у напрямі утвердження принципу невідворотності покарання за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права. Найвищого рівня кодифікації поняття воєнних злочинів досягла у Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 року, який став наріжним каменем сучасної архітектури міжнародного

кримінального правосуддя. У статті 8 Статуту вперше систематизовано понад п'ятдесят конкретних складів воєнних злочинів - від умисних нападів на цивільне населення, знищення або захоплення об'єктів, що не є воєнними цілями, до застосування заборонених видів зброї, примусового переміщення, вербування дітей та жорстокого поводження з військовополоненими [41].

Ці положення спираються на Нюрнберзькі принципи, Гаазькі та Женевські конвенції, а також на норми звичаєвого гуманітарного права, утворюючи універсальний міжнародний обов'язок держав переслідувати й карати «найсерйозніші злочини, що становлять загрозу миру, безпеці та добробуту людства» [32]. Водночас Римський статут не створює нових складів злочинів, а кодифікує існуючі міжнародно-правові норми, надаючи їм чітке визначення та процесуальний механізм реалізації. Як справедливо зазначається у сучасних аналітичних дослідженнях, воєнні злочини як правова категорія існували в міжнародному праві протягом століть, однак саме Міжнародний кримінальний суд забезпечив їх ефективне правозастосування та реальну невідворотність відповідальності за їх учинення [33]. На національному рівні держави по-різному імплементують положення міжнародного гуманітарного права та принципи криміналізації воєнних злочинів. Так, у Сполучених Штатах Америки було ухвалено «Закон про воєнні злочини» 1996 року (War Crimes Act of 1996), який криміналізує діяння, що становлять тяжкі порушення Женевських конвенцій - умисні вбивства, тортури, жорстоке чи нелюдське поводження, сексуальне насильство, знущання над військовополоненими або цивільними особами [42].

Зміни, ухвалені Конгресом США у 2022 році (War Crimes Expansion Act Amendment), істотно розширили юрисдикцію цього закону,

дозволивши переслідувати будь-яких осіб, включно з іноземцями, за воєнні злочини, вчинені за межами території США. Такий підхід фактично запровадив принцип глобальної (універсальної) юрисдикції, згідно з яким будь-який воєнний злочин може бути розслідуваний у федеральних судах Сполучених Штатів незалежно від місця його вчинення, а строки давності до таких злочинів не застосовуються [43]. Подібні механізми діють і в європейських державах. У Німеччині з 2002 року чинним є Кодекс про злочини проти міжнародного права (Völkerstrafgesetzbuch, VStGB), який передбачає універсальну юрисдикцію щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, забезпечуючи можливість національних судів розглядати такі справи незалежно від територіального принципу [44; 45].

В Україні процес імплементації міжнародних гуманітарних стандартів має поступовий характер. Держава ратифікувала Женевські конвенції 1949 року, подала ратифікаційну заяву про приєднання до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (2000 р.) та взяла на себе зобов'язання переслідувати осіб, винних у тяжких порушеннях норм гуманітарного права. Відповідні положення імплементовано до національного законодавства шляхом внесення до Кримінального кодексу України статей 437 («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни») і 438 («Порушення законів та звичаїв війни»), які передбачають кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими, умисні вбивства цивільних осіб, тортури, застосування заборонених засобів ведення війни та інші дії, що порушують міжнародні норми [23].

Водночас, як слушно зауважують українські правники, чинний Кримінальний кодекс України не містить чіткого визначення

поняття «воєнний злочин», не розмежовує ознаки «збройного конфлікту» та «воєнного стану», а стаття 438 ККУ здебільшого відтворює положення міжнародних договорів без їх належної систематизації та тлумачення [22].

У сучасній практиці Верховного Суду простежується послідовне утвердження підходу, згідно з яким кваліфікація діяння як воєнного злочину потребує обов'язкового встановлення його зв'язку з фактичним збройним конфліктом, незалежно від формального оголошення війни. У низці постановів Касаційного кримінального суду зазначається, що диспозиція статті 438 КК України охоплює діяння, вчинені під час міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту, а не сам акт агресії держави. Цей підхід чітко сформульовано у постанові Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 р. у справі № 415/2182/20, де Суд наголосив, що наявність стану збройного конфлікту є ключовим критерієм для встановлення контексту воєнного злочину [46]. Аналогічна правова позиція висловлена у постанові Касаційного кримінального суду від 28 лютого 2024 р. у справі № 753/14148/21, якою підтверджено кваліфікацію примусової мобілізації на окупованій території як порушення законів та звичаїв війни [47]. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 грудня 2024 р. у справі № 755/11021/22 додатково зауважила, що зв'язок правопорушення з воєнними діями може враховуватися судами не лише при кваліфікації злочину, а й у процесуальних аспектах - при визначенні строків досудового розслідування, підсудності та оцінці доказів [48].

Варто звернути увагу і на релевантну практику Європейського суду з прав людини. У справі *Marguš v. Croatia* (2014) Суд дійшов висновку, що амністії чи звільнення від відповідальності за тяжкі порушення прав

людини несумісні з принципами Конвенції та підривають верховенство права [49]. У рішенні *Milanković v. Croatia* (2022) ЄСПЛ підтвердив, що юрисдикція держав у справах про воєнні злочини поширюється й на ситуації неміжнародних збройних конфліктів [50]. А у справі *Palić v. Bosnia and Herzegovina* (2011) Суд наголосив, що ретроспективне застосування суворішого кримінального закону до діянь, учинених під час війни, порушує принцип заборони зворотної сили кримінального права [51].

Україна, виконуючи свої міжнародні зобов'язання, приєдналася до Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів (ратифікація - 2008 р.), тим самим закріпивши на рівні національного законодавства принцип невідворотності покарання за найтяжчі порушення гуманітарного права [52].

Повноцінна криміналізація воєнних злочинів потребує узгодженого поєднання норм звичаєвого гуманітарного права, положень міжнародних договорів - насамперед Гаазьких і Женевських конвенцій, принципів, сформульованих у Нюрнберзі, та усталеної практики міжнародних трибуналів. Саме ця сукупність джерел створює цілісну систему міжнародного кримінального правопорядку, яка ґрунтується на засаді невідворотності покарання за найтяжчі порушення гуманітарного права й утворює універсальний принцип: жоден воєнний злочин не може залишитися без відповідальності.

Висновки. Перехід від міжнародних стандартів до їхнього національного втілення є ключовим чинником ефективності цієї системи. Саме від того, наскільки повно держави імплементують міжнародні зобов'язання у власні кримінально-правові механізми, залежить реальність притягнення до відповідальності винних у воєнних

злочинах. У цьому контексті Україна не є винятком. Незважаючи на наявність у Кримінальному кодексі України положень про воєнні злочини, їхні формулювання залишаються недостатньо конкретними й потребують суттєвого вдосконалення для приведення у відповідність до стандартів міжнародного гуманітарного права.

Насамперед доцільно включити в Особливу частину КК України визначення поняття «воєнний злочин» і чітко окреслити його ознаки, наголосивши, що йдеться про діяння, вчинене під час збройного конфлікту проти захищених осіб або об'єктів, яке порушує норми міжнародного гуманітарного права. Важливим кроком є також гармонізація термінології та забезпечення належного рівня захисту осіб і об'єктів, охоронюваних міжнародним правом, як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах, з урахуванням положень спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу II 1977 року. Необхідно розширити юрисдикцію українських судів, запровадивши принцип універсальної юрисдикції для розгляду справ про воєнні злочини, а також повною мірою імплементувати Європейську конвенцію про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів, ратифіковану Україною у 2008 році. Важливо створити спеціалізовані органи розслідування та судочинства - наприклад, окрему палату у структурі Верховного Суду або спеціалізовану прокуратуру, із залученням міжнародних експертів і запровадженням системи обміну досвідом з Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними трибуналами. Особливу увагу слід приділити забезпеченню захисту свідків і потерпілих, а також державній підтримці процесів збору, фіксації та збереження доказів воєнних злочинів. У цьому контексті доцільно орієнтуватися на позитивний досвід

окремих держав, зокрема Сполучених Штатів Америки, де законодавство передбачає комплекс заходів щодо захисту потерпілих, свідків і подовження строків давності для категорій злочинів, пов'язаних із порушеннями міжнародного гуманітарного права.

У підсумку повноцінна криміналізація воєнних злочинів вимагає поєднання звичаєвого гуманітарного права, кодифікованих норм (Гаазьких і Женевських конвенцій), висновків Нюрнберзького трибуналу та інших міжнародних судових рішень, а також положень Римського статуту МКС. На цьому фундаменті держава повинна вбудувати відповідні норми у своє законодавство, враховуючи практику ЄСПЛ та інших судових інстанцій, і невідступно дотримуватися принципу, що «найтяжчі злочини» не можуть залишатися без покарання. В Україні це означає не лише удосконалення текстів законів і процедур, а й посилення міжнародної співпраці в розшуку та судовому переслідуванні осіб, причетних до воєнних злочинів, щоб рішення українських судів визнали справедливими та авторитетними у глобальній боротьбі з безкарністю.

Література:

1. Від початку повномасштабної війни армія РФ скоїла понад 170 тисяч воєнних злочинів – Офіс Генерального прокурора України. *Суспільне Медіа*. 17 січ. 2025 р. URL: <https://suspilne.media/1083739-vid-pocatku-povnomasstabnoi-vijni-armia-rf-skoila-ponad-170-tisac-voennih-zlociniv-ofis-genprokurora/>.
2. В Україні зареєстровано понад 180 тисяч воєнних злочинів – Офіс Генерального прокурора. *PMA Daily*. 31 берез. 2025 р. URL: <https://pma.daily.com.ua/http-daily-com-ua-newsfrompartners/v-ukraini-zareiestrovano-ponad-180-tysiach-voiennykh-zlochyniv-ofis-henprokurora>.
3. Zelenskiy says Russia has committed over 183,000 war crimes in Ukraine. *Reuters*. 31 March

2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/zelenskiy-says-russia-has-committed-over-183000-war-crimes-ukraine-2025-03-31/>.

4. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. I: Rules. Cambridge : Cambridge University Press ; ICRC, 2005. 621 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700>.

5. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. II: Practice (Parts 1–2). Cambridge : Cambridge University Press ; ICRC, 2005. URL: https://assets.cambridge.org/052180/8995/frontmatter/0521808995_frontmatter.pdf.

6. Bassiouni M. Cherif (comp.). The Statute of the International Criminal Court: A Documentary History. Ardsley, NY : Transnational Publishers, 1998 ; updated e-ed. Leiden : Brill, 2025. eISBN 978-90-04-63631-6.

7. Cassese A., Gaeta P., Jones J. R. W. D. (eds.). The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. Vols. 1–2. Oxford : Oxford University Press, 2002.

8. Кассезе А. Міжнародне кримінальне право / пер. з англ. М. Городиловської. 3-тє вид., переробл. і допов. Львів : Літопис, 2025. 649 с.

9. International Committee of the Red Cross. Customary International Humanitarian Law Database. Geneva : ICRC, 2007–2025. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl>.

10. International Committee of the Red Cross. Study on Customary International Humanitarian Law: Questions and Answers. Geneva : ICRC, 2005. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/faq/customary-law-q-and-a.htm>.

11. Office of Legal Affairs, United Nations. Legal research resources – war crimes and crimes against humanity. New York : United Nations. URL: <https://research.un.org/en/legal/websites>

12. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Legal analysis of the conduct of Israel in Gaza pursuant to Human Rights Council resolution S-31/1. Geneva : United Nations, 16 Sept. 2025. 77 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session60/advance-version/a-hrc-60-crp-3.pdf>

13. Schmid E. War Crimes Related to Violations of Economic, Social and Cultural Rights. *Zeitschrift*

für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 2011. Bd. 71, H. 3. S. 523–541.

14. Pella V. V. Towards an International Criminal Court. *The American Journal of International Law*. 1950. Vol. 44, No. 1. P. 37–58.

15. Jackson R. H. Opening Statement before the International Military Tribunal, Nuremberg, 21 November 1945. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/bbc82b>.

16. Lauterpacht H. International Law and Human Rights. London : F. A. Praeger, 1950. 475 p.

17. Dugard J. Obstacles in the Way of an International Criminal Court. *Leiden Journal of International Law*. 1997. Vol. 10, No. 2. P. 329–338.

18. Гнатівський М., Короткий Т. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. *ZMINA*. 20 квіт. 2022 р. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykcziya/>.

19. Бундз Р., Яровик Д. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 39. С. 162–170. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2023.39.162>.

20. Коваль Д. О. та ін. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина. Київ : JustGroup ; Truth Hounds, 2023. 64 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyuna.pdf.

21. Іваночко О. О. Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-4>.

22. Татаренко І. В., Котова Л. В. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини в Україні в контексті імплементації норм Римського статуту МКС. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 2(48). С. 236–248. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-236-248>.

23. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

24. Meron T. War Crimes Law for the Twenty-First Century. *Naval War College International Law Studies*. Vol. 75. Newport, RI, 1998. P. 1–24.

25. International Committee of the Red Cross. Universal Jurisdiction over War Crimes. Geneva : ICRC, 2014. 48 p.

26. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>.

27. The Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : ICRC, 1949. 429 p.

28. Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : ICRC, 1977. 94 p.

29. Rome Statute of the International Criminal Court. United Nations Doc. A/CONF.183/9. 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

30. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів : міжнародний договір від 25 січ. 1974 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 30. Ст. 911.

References:

1. Vid počatku povnomashtabnoi viiny armia RF skoila ponad 170 tysiach voiennykh zlochyniv – Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. *Suspilne Media*. 17 sich. 2025 r. URL: <https://suspilne.media/1083739-vid-pocatku-povnomashtabnoi-vijni-armia-rf-skoila-ponad-170-tisac-voennih-zlociniv-ofis-genprokurora/>.

2. V Ukraini zareiestrovano ponad 180 tysiach voiennykh zlochyniv – Ofis Heneralnoho prokurora. *PMA Daily*. 31 berez. 2025 r. URL: <https://pma.daily.com.ua/http-daily-com-ua-newsfrompartners/v-ukraini-zareiestrovano-ponad-180-tysiach-voiennykh-zlochyniv-ofis-henprokurora>.

3. Zelenskiy says Russia has committed over 183,000 war crimes in Ukraine. *Reuters*. 31 March 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/zelenskiy-says-russia-has-committed-over-183000-war-crimes-ukraine-2025-03-31/>.

4. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. I: Rules. Cambridge : Cambridge University Press ;

ICRC, 2005. 621 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700>.

5. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. II: Practice (Parts 1–2). Cambridge : Cambridge University Press ; ICRC, 2005. URL: https://assets.cambridge.org/052180/8995/frontmatter/0521808995_frontmatter.pdf.

6. Bassiouni M. Cherif (comp.). The Statute of the International Criminal Court: A Documentary History. Ardsley, NY : Transnational Publishers, 1998 ; updated e-ed. Leiden : Brill, 2025. eISBN 978-90-04-63631-6.

7. Cassese A., Gaeta P., Jones J. R. W. D. (eds.). The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. Vols. 1–2. Oxford : Oxford University Press, 2002.

8. Kasseze A. Mizhnarodne kryminalne pravo / per. z anhl. M. Horodylovskoi. 3-tie vyd., pererobl. i dopov. Lviv : Litopys, 2025. 649 s.

9. International Committee of the Red Cross. Customary International Humanitarian Law Database. Geneva : ICRC, 2007–2025. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl>.

10. International Committee of the Red Cross. Study on Customary International Humanitarian Law: Questions and Answers. Geneva : ICRC, 2005. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/faq/customary-law-q-and-a.htm>.

11. Office of Legal Affairs, United Nations. Legal research resources – war crimes and crimes against humanity. New York : United Nations. URL: <https://research.un.org/en/legal/websites>

12. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Legal analysis of the conduct of Israel in Gaza pursuant to Human Rights Council resolution S-31/1. Geneva : United Nations, 16 Sept. 2025. 77 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session60/advance-version/a-hrc-60-crp-3.pdf>

13. Schmid E. War Crimes Related to Violations of Economic, Social and Cultural Rights. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 2011. Bd. 71, H. 3. S. 523–541.

14. Pella V. V. Towards an International Criminal Court. *The American Journal of International Law*. 1950. Vol. 44, No. 1. P. 37–58.

15. Jackson R. H. Opening Statement before the International Military Tribunal, Nuremberg, 21 November 1945. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/bbc82b>.

16. Lauterpacht H. International Law and Human Rights. London : F. A. Praeger, 1950. 475 p.

17. Dugard J. Obstacles in the Way of an International Criminal Court. Leiden Journal of International Law. 1997. Vol. 10, No. 2. P. 329–338.

18. Hnatovskiyi M., Korotkyi T. Shcho take voienni zlochyny: vyznachennia, istoriia vynyknennia, zakony ta yurysdyksiia. ZMINA. 20 kvit. 2022 r. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykciya/>.

19. Bundz R., Yarovyk D. Voienni zlochyny v kryminalnomu pravi Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriia: Yurydychni nauky. 2023. № 39. S. 162–170. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2023.39.162>.

20. Koval D. O. ta in. Standarty rozsliduvannia voiennykh zlochyniv. Zahalna chastyna. Kyiv : JustGroup ; Truth Hounds, 2023. 64 s. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf.

21. Ivanochko O. O. Poniattia voiennoho zlochynu v mizhnarodnomu ta natsionalnomu pravi. Tsentralnoukrainskyi visnyk prava ta publicnoho upravlinnia. 2023. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-4>.

22. Tatarenko I. V., Kotova L. V. Kryminalna vidpovidalnist za voienni zlochyny v Ukraini v konteksti implementatsii norm Rymського statutu MKS. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2024. № 2(48). S. 236–248. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-236-248>.

23. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25. St. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

24. Meron T. War Crimes Law for the Twenty-First Century. Naval War College International Law Studies. Vol. 75. Newport, RI, 1998. P. 1–24.

25. International Committee of the Red Cross. Universal Jurisdiction over War Crimes. Geneva : ICRC, 2014. 48 p.

26. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>.

27. The Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : ICRC, 1949. 429 p.

28. Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : ICRC, 1977. 94 p.

29. Rome Statute of the International Criminal Court. United Nations Doc. A/CONF.183/9. 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

30. Ievropeiska konventsiiia pro nezastosuvannia strokiv давности do zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv : mizhnarodnyi dohovir vid 25 sich. 1974 r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2008. № 30. St. 911.

Hrytsenko H.M., Mezeria O.A. Historical and legal foundations of the criminalization of war crimes. – Article.

The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the formation and evolution of the institution of the criminalization of war crimes in international and national law through the prism of contemporary challenges caused by the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Based on a review of customary sources (from the 1863 Lieber Code and the Hague Conventions to the grave breaches provisions of the 1949 Geneva Conventions and the 1977 Additional Protocols) and codified instruments (the Rome Statute of the ICC), the study clarifies the concept of «war crime» as a set of intentional and serious violations of the laws and customs of war entailing individual criminal responsibility. The role of the Nuremberg Trials in establishing the principle of personal accountability is demonstrated, as well as the subsequent development of international jurisprudence by the ICTY and ICTR, which refined the elements of war crimes - particularly in the context of non-international conflicts, sexual violence, and command responsibility. The significance of universal jurisdiction as a mechanism for combating impunity is substantiated, accompanied by comparative examples of its implementation. The article outlines the state

and challenges of Ukrainian legislation (Articles 437 and 438 of the Criminal Code of Ukraine), including the absence of a statutory definition of «war crime», terminological inconsistencies regarding «armed conflict» and «martial law», and the need to systematize crime elements and procedural mechanisms. Drawing on the recent case law of the Supreme Court of Ukraine, it is shown that, for qualification under Article 438, the decisive factor is the establishment of a connection between the act and an actual armed conflict. The author formulates proposals for improvement: introducing a legal definition of «war crime» and harmonizing terminology with international humanitarian law; ensuring full implementation of the Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity; extending effective universal jurisdiction; establishing specialized investigative and judicial institutions; and strengthening the protection of victims and witnesses. The practical significance of the study lies in developing a coherent model for combating impunity

that integrates international standards, comparative experience, and the specific needs of Ukrainian legal practice.

Keywords: *armed conflict, armed law, criminal liability, ECHR, implementation, international humanitarian law, Nuremberg Principles, Rome Statute of the ICC, universal jurisdiction, Article 438 of the Criminal Code of Ukraine.*

Авторська довідка:

Гриценко Григорій Миколайович – к.ю.н., доцент кафедри публічного та приватного права, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, <https://orcid.org/0000-0001-6346-525X>

Мезеря Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, <https://orcid.org/0000-0002-0610-3508>

Стаття надійшла до редакції 26 жовтня 2025 р.